

Юрій ДАВИДЕНКО
(Ніжин)

Національно-культурне життя Чернігівщини в 1941-1942 роках

Визвольна боротьба народів Європи проти нацизму в період II Світової війни завжди залишатиметься в центрі уваги як науковців-істориків, так і широкої громадськості. Війна була не тільки небаченою за своїми масштабами, кривавою та жорстокою драмою для країн-учасниць, водночас, вона мала величезні економічні та суспільно-політичні наслідки для світового співтовариства, в цілому, і для долі багатьох народів, зокрема. Чим далі буремні події війни, тим вагомішим для нас стає значення цієї боротьби і одержаної в ній перемоги. Свій гідний внесок у загальну перемогу внесли безумовно всі слов'янські народи, зокрема – й український народ.

Дослідження окупаційного режиму на регіональному рівні, зокрема на Чернігівщині, в контексті перебігу національно-культурних процесів є досить актуальним із огляду на те, що ця проблема потребує детального й неупередженого розгляду. Впродовж останніх років, у зв'язку із появою історичних розвідок, що спираються на комплекс нових об'єктивних джерел і мемуарної літератури, відкриваються нові факти вітчизняної історії, котрі дають змогу адекватно висвітлити соціокультурну ситуацію окупаційного періоду.

Зазначимо, що вже у період незалежності України з'являється ряд історичних розвідок, які безпосередньо репрезентують перебіг національно-культурних процесів на Ніжинщині в контексті німецького окупаційного режиму. Варто згадати роботи місцевих істориків і краєзнавців, зокрема, В.І.Симоненка, В.М.Ємельянова, Ю.М.Давиденка.

Нелегкі випробування випали на долю Чернігівської області в роки німецької окупації (вересень 1941 – вересень 1943 років). Запроваджуючи свої порядки на чужій землі, німецьке керівництво розпочало масовий терор аби залякати українське суспільство і підпорядкувати його власним інтересам. За час нацистського панування було розстріляно 127 778 мирних жителів, вивезено до Німеччини 60 766 чоловік [1]. Безперечно, – це жахлива сторона німецького «нового порядку». Завдяки радянській політичній доктрині вітчизняна історична наука впродовж досить довгого часу подавала політику німців на окупованих територіях лише з цього боку [2].

Однак, безперечним залишається той факт, що не зважаючи на жахливі умови окупації, перманентний терор проти українського народу, в цей період у суспільстві починає відроджуватися ідея про незалежну Українську державу. Німецька ідеологічна машина вдало грала на національних почуттях народу та на його одвічному прагненні до власної незалежності. Тому закономірним є те, що на окупованих теренах України розпочалися процеси національно-культурного відродження.

Ключовим моментом, що сприяв відродженню культурного та духовного життя на теренах окупованої України, стало створення Українських Національних рад у Києві та Львові, які стали органами національно-політичного самоврядування [3]. Після їх заснування на всій території України починають виникати національні українські то-

вариства й організації. Серед них провідне місце займали осередки «Просвіти».

На Чернігівщині відродження «Просвіти» розпочинається з листопада 1941 р. Поштовхом до цього було звернення «До української інтелігенції і молоді», надруковане на шпальтах газети «Українське Полісся». В ньому, зокрема, зазначалося: «Беріться до культурно-просвітницької роботи, організуйте товариства «Просвіти» [4]. Невдовзі осередки організації були засновані в Мені, Ніжині, а також у сільській місцевості, зокрема с. Слабин Михайло-Коцюбинського району (неподалік Чернігова). Як правило, форми і методи роботи товариств «Просвіти» були традиційними: проведення культурної й освітньої роботи, організація клубів, місцевих гуртків, аматорських театральних груп, бібліотек тощо.

Так, в Ніжині, за сприяння товариства, була відкрита українська читальня. Знаходилася вона у приміщенні бібліотеки не працюючого на той час педагогічного інституту; тут були зосереджені українські книги та українська, а також німецька періодична преса.

Ще однією ділянкою українського культурного життя міста була творча діяльність музично-аматорських об'єднань і Ніжинського театру ім. М.Кропивницького, трупа якого розпочала виступи з 26 жовтня 1941 р. [5]. Упродовж часу існування цього театру глядачі побачили близько 30 драматичних постановок. Репертуар театру складала п'єси української класичної драматургії. На місцевій сцені ставилися «Наталка-Полтавка», «Запорожець за Дунаєм», «Не судилося», «За двома зайцями» тощо. На гастролі до Ніжина в листопаді 1942 р. приїздила трупа Лубенського театру ім. Л.Українки. Глядачам була запропонована постановка «Запорожець за Дунаєм» у модерному стилі, як зазначала місцева преса. Серед музично-аматорських об'єднань міста виділялися самодіяльна хорова капела ім. Т.Шевченка та Авдієвський народний хор, при якому були створені драматична та балетна трупи.

Слід зазначити, що в Ніжині в період окупації постійно діяв кінотеатр і виходила друком місцева українська газета «Ніжинські вісті», відновили свою діяльність сім православних храмів: Василівська, Покровська, Троїцька, Хресто-Воздвиженська, Вознесенська, Богоявленська та церква Благовіщенського монастиря, а також Петропавлівський римо-католицький костюл [6].

Важливим елементом культурного та духовного життя міста стало створення мережі освітніх закладів.

Протягом цього періоду в місті функціонувало 6 народних шкіл і 3 середні спеціальні: технічна з агрономічним і механічним відділами, медична з фармацевтичним і зуболікувальним відділеннями і музична, де заняття проводилися у класах бандури та скрипки [7]. Іноді освітні заклади, особливо технічного профілю, були порятунком для молодих ніжинців від трудової мобілізації до Німеччини. Як згадує О.О.Кузнецов, який у той період навчався в технічній школі: «... перебування в школі врятувало мене від вербовки на фашистську каторгу в Німеччину». Досить цікавою є характеристика і навчального процесу в школі: «... технічні дисципліни майже не вивчалися, програма з української літератури нічим не відрізнялася від радянської, хіба тільки до вивчення творів Шевченка та Франка, додали твори крамольного Винниченка» [8].

Зазначимо, що розвиток українського національного шкільництва проходив у складних умовах. Не вистачало посібників, катастрофічно малою була кількість учи-

тельських кадрів, німецькі окупаційні органи постійно втручалися в роботу освітніх закладів, побоюючись зростання національної свідомості громадян.

Ще одним важливим моментом національного життя на Ніжинщині в період окупації є фундація ОУН. Поштовхом до виникнення та структурного розвитку організації на Чернігівщині стала практична діяльність «похідних груп», що рушили слідом за німецькою армією в Східну Україну, створюючи органи самоврядування, поліції, налагоджуючи випуск газет і листівок. Уже наприкінці серпня 1941 р. німці забили тривогу щодо цієї бурхливої діяльності: «Цілі загони націоналістів Бандери діють по всій території Східної України і розгортають там агітацію за Велику Україну» [9]. Тієї ж осені 1941 р. до Києва прибуває «Буковинський курінь» (Мельниківське крило) і розпочинає практичну діяльність у регіонах окупованої України, у тому числі й на Ніжинщині.

Як свідчать документи Чернігівського управління НКВС під грифом «Цілком таємно», що мають назву «Про діяльність українського націоналістичного підпілля на Чернігівщині в період тимчасової окупації»: восени 1941 р. приїздила група активних націоналістів і діяльність цих емісарів була помічена в Козелецькому, Ніжинському, Ічнянському, Остерському районах. Ніжинський район відвідав емісар Лавровський [10].

У Ніжині бурхливу діяльність розгорнули націоналісти М.Поляченко та Д.Чечковський – колишні випускники факультету української мови і літератури Ніжинського педагогічного інституту 1941 р., що перебували на керівних посадах у місцевій адміністрації [11].

Слід сказати декілька слів про біографію керівників Ніжинського націоналістичного підпілля. Про особистість Д.Чечковського майже нічого не відомо, але про його колегу М.Поляченка вдалося зібрати деяку інформацію, що дозволяє краще уявити його портрет.

М.Поляченко працював вчителем, директором школи, в 1937 р. його родину було репресовано, розстріляли батька і дядька, можливо, це й стало поштовхом до того, що він став активним діячем ОУН.

Зазначимо, що практична діяльність ОУН в Ніжині, враховуючи специфічні умови окупації проходила в 2 напрямках. З одного боку організація займалась пропагандистською діяльністю серед населення, розповсюджувала листівки, націоналістичну літературу, здійснювала мобілізаційні заходи до «Українського легіону». Ось як характеризує діяльність ОУН в 1941 р. розвідвідділ 197-ї німецької польової комендатури: «Два дні тому в Ніжині був затриманий чоловік із пакунком української національної літератури. Здається, мова йде про пропаганду з боку Бандери. Необхідно додати, що в зоні польової комендатури проявів націоналізму немає, але тут іде мова про реальну приналежність до нації. День народження національного поета Шевченка святкувала значна частина населення. Гідним уваги є те, що в польову комендатуру все частіше звертаються молоді українці з проханням прийняти їх у так званий «Український добровільний легіон» для боротьби з більшовизмом» [12].

Це була офіційна частина діяльності Ніжинської ОУН. Але існував ще й другий, більш вагомий її напрям. Мова йде про підготовку ряду диверсійних акцій проти німців у самому Ніжині. Багато оунівців служило в поліції і мали доступ до зброї, вибухівки. Один із них, Поляченко Віктор Семенович, рідний племінник керівника

організації, заявив своїй сестрі незадовго до арешту: «Ми їм влаштуємо факел до неба». Але цим планам не судилося здійснитися [13].

Хвиля гестапівських арештів накриває Ніжинську організацію ОУН. Поляченко та його рідний племінник, а також керівник «Просвіти» Пархитько були розстріляні. Аналогічні репресії були проведені німецькими каральними органами проти інших національних організацій на Чернігівщині. Так, наприклад, у Козелецькому районі на початку грудня 1941 р. була заарештована редакція газети «Українське слово». В Ніжині ж справжній розгром починається навесні 1942 р. Поштоvhом до цього стала поява у Чернігові оонівського емісара Осташека (псевдо «Грім») із Буковинського куреня з наказом почати озброєну боротьбу проти гітлерівців, після чого він відразу ж був заарештований і розстріляний.

Таким чином, уже наприкінці 1942 р. націоналістичне підпілля в Ніжині було повністю ліквідовано, – ситуація характерна і для інших осередків ОУН на Лівобережній Україні. Це пояснюється, на нашу думку, рядом факторів. По-перше, німецький окупаційний режим змінив свою лояльну стратегію до націоналістичного руху в окупованому Лівобережжі. По-друге, перманентний терор проти місцевого населення значно звужував соціальну базу організацій. По-третє, активізувалося прорадянське підпілля та партизанські групи з більш скоординованою діяльністю, – вони не тільки витіснили, але й часто протидіяли активності націоналістів.

Попри воєнну ситуацію і пов'язані з нею певні політичні й матеріальні обмеження, на території Чернігівщини зусиллями української інтелігенції була створена мережа культурно-освітніх закладів, яка охоплювала всі ділянки українського культурного життя. Протягом 1941-1942 років у Ніжині діяв регіональний осередок ОУН, що сприяв посиленню патріотичних і національних настроїв серед певної частини населення міста.

ПОСИЛАННЯ

1. Черниговщина в период Великой Отечественной войны, 1941-1945: Сборник документов и материалов. – К., 1978.
2. Чернігівщина. Енциклопедичний довідник / за ред. А. Кудрицького. – К., 1990.
3. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 3676, оп. 2, спр. 112, арк. 6.
4. Українське полісся. – 1941. – 30 листопада.
5. Ніжинські вісті. – 1942. – 20 жовтня.
6. Науковий відділ Ніжинського краєзнавчого музею (далі – НВ НКМ), ф. «Велика Вітчизняна війна», розд. «Окупаційний період», спр. 15, арк. 5.
7. Ніжинські вісті. – 1942. – 3 листопада.
8. НВ НКМ, ф. «Велика Вітчизняна війна», розд. «Окупаційний період», спр. 15, арк. 8.
9. Там само, арк. 10.
10. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 57, оп. 4, спр. 174, арк. 12.
11. Емельянов В.М. Забытое подполье // Ніжинська панорама. – 2003. – № 4.
12. Самойленко Г.В., Самойленко О.Г. Ніжинська Вища школа: сторінки історії. – Ніжин, 2006. – С. 279.
13. Емельянов В.М. Вказана праця.